

УВОДЗІНЫ

Упершую чаргу варта сказаць чытачу, што гэтая кніга падрыхтавана на аснове абароненай доктарскай¹ дысертацыі. Паводле задумы апошняй, асноўны акцэнт у даследаванні быў зроблены на высвятленне праблемы фармавання тэрыторыі літоўскай дзяржавы. Аднак падчас працы над даследаваннем выспела і рэалізавалася думка, каб прадставіць нашу работу чытачу ў якасці асобнай навуковай манаграфіі пра беларуска-літоўскія палітычныя дачыненні ў першай палове XX ст.

Разважаючы пра тэрыторыю літоўскай дзяржавы, якая зноў пачала фігураваць на карце Еўропы пасля Першай сусветнай вайны, а канкрэтна — пра абрысы яе межаў, адзінага меркавання па гэтым пытанні ад спецыялістаў мы не пачуем. Адносна тэрыторыі на ўсходзе можна было б казаць пра два варыянты контураў межаў: уяўныя — якія былі выгандляваныя дамовай з Савецкай Расіяй 12 ліпеня 1920 г., і рэальныя — прадыктаваныя вынікамі вайны з вайсковымі часткамі Люцыяна Жалігоўскага і Польшчай, якая іх падтрымала, восенню 1920 г. Відавочна, што фармаванне літоўскай дзяржавы было складаным працэсам. Зразумела таксама і тое, што непасрэднай прычынай гэтага быў уплыў на сітуацыю з боку знешніх сіл. Як у літоўскай, так і ў замежнай гістарыяграфіі, прысвечанай гэтаму перыяду, ёсць нямала прац, у якіх абмяркоўваецца роля знешніх фактараў у фармаванні літоўскай дзяржавы і яе тэрыторыі. Разглядаўся ўплыў на развіццё Літвы вялікіх сусветных дзяржаў і непасрэдных суседзяў, г. зн. расейцаў, немцаў і палякаў. У той жа час з беларусамі справа выглядае зусім інакш. Тэма беларускага ўплыву на працэсы, якія адбываліся ў Літве ў XX ст., асаблівай увагай пахваліцца не можа. Заўважаецца тэндэнцыя зусім не лічыць беларусаў самастойным палітычным фактарум. На падставе высновы, зробленай у сваіх даследаваннях, што «тагачасная дзейнасць беларусаў была хутчэй складовай часткай палітыкі суседніх краін», гісторык Альгімантас Каспаравічус прапануе тэрмін «беларускі субпалітычны фактар»². Нягледзячы на тое, што існуе тэндэнцыя не лічыць беларусаў самастойным

¹ У беларускім разуменні — кандыдацкай. — Рэд.

² Kasparavičius A. Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Liaudies Respublikos 1923 m. slapto susitarimo projektas // Lietuvos istorijos metraštis, 1998. Vilnius, 1999. P. 217. [Існуе таксама пераклад гэтага артыкула на беларускую мову: Каспаравічус А. Праект сакрэтнага пагаднення 1923 г. паміж Літоўскай Рэспублікай і Беларускай Народнай Рэспублікай // Arche Пачатак. 2009. № 3. С. 507—517.] Тут і далей у зносках у квадратных дужках змяшчаюцца бібліяграфічныя і іншыя заўвагі навуковага рэдактара беларускага выдання кнігі. — Рэд.

палітычным фактарум, сам факт дзейнасці беларусаў на ніжэйшым або вышэйшым палітычным узроўні прызнаецца. Таму мы можам зрабіць абгрунтаванае дапушчэнне, што ў такія вызначальныя для фармавання тэрыторыі моманты, як дамова 12 ліпеня 1920 г. або вайна з Жалігоўскім, фактар беларусаў (непасрэдных суседзяў!) меў уплыў на рашэнні адносна гэтай тэрыторыі з боку зацікаўленых краін. Пры гэтым гісторыкі Чаславас Лаўрынавічус, Раймундас Лапата, А. Каспаравічус на сённяшні дзень пераканаўча раскрылі існаванне ўплыву беларускага фактару на фармаванне літоўскай дзяржавы ўвогуле³. З іхных прац складаецца ўражанне, што ўздзеянне беларусаў на гэты працэс якраз і праяўлялася ў дзяржаўна-тэрытарыяльным аспекце. Але відавочна, што аўтары альбо не імкнуліся выносіць беларускі фактар на першы план (Р. Лапата), альбо асвятлялі толькі пэўныя асобныя эпізоды беларускага ўплыву (Ч. Лаўрынавічус, А. Каспаравічус). Між тым ужо адно толькі падсумаванне інфармацыі, пададзенай вышэйзгаданымі аўтарамі па гэтым пытанні, дазваляе ўпэўнена сцвярджаць, што беларускі фактар не быў нейкім выпадковым эпізодам на пэўным адрэзку фармавання літоўскай дзяржавы, але хутчэй пастаянным спадарожнікам на доўгім шляху гэтага самага фармавання.

У першую чаргу тут варта згадаць даследаванне Р. Лапаты «Развіццё літоўскай дзяржаўнасці ў 1914—1918 гг.». Як літоўская, так і беларуская палітычная думка, імкнучыся да самарэалізацыі, мусілі вельмі аператыўна рэагаваць на любыя, хай сабе і самыя нязначныя зрухі ў міжнароднай палітыцы, бо яны павінны былі дэманстраваць сваё існаванне часцей за ўсё ў няўдзячным кантэксце ўзаемадачынненняў вялікіх дзяржаў. Вынікі даследаванняў Р. Лапаты дазваляюць сцвярджаць, што магчымасць асобных дзеянняў літоўцаў (малой палітыкі) можа быць растлумачана толькі ў згаданым кантэксце. Разглядаемая праца, як выпадак ужывання метаду даследавання малой палітыкі ў кантэксце вялікай, была для нас узорам пры выкарыстанні гэтага метаду і ў дадзенай манаграфіі, тым больш што ў ёй маецца і пачатковы дослед беларускага ўплыву на літоўскую дзяржаўнасць. Далей падобная роля адводзіцца таксама працам Ч. Лаўрынавічуса і А. Каспаравічуса. Найперш неабходна згадаць манаграфію Ч. Лаўрынавічуса, прысвечаную мірнай дамове Літвы і Савец-

³ Laurinavičius Č. Dėl Lietuvos buržuazinės Laikiniosios vyriausybės politikos Lietuvos teritorijos klausimu 1918—1919 m. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija. 1986. Nr. 4 (97). P. 57—69; Laurinavičius Č. Lietuvos buržuazinės vyriausybės politika valstybės rytinės sienos klausimu // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija. 1989. Nr. 1 (106). P. 115—127; Laurinavičius Č. Lietuvos — Sovietų Rusijos taikos sutartis. Vilnius, 1992; Lopata R. Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos (LAIS). T. 9. Vilnius, 1996; Kasparavičius A. Lietuvos Respublikos... P. 217—230 [Каспаравічус А. Праект сакрэтнага пагаднення... С. 507—517]; Kasparavičius A. Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniam žaidime 1920—1925 metais // Lituanistica. 1997. Nr. 1. P. 3—27. [Існуе таксама пераклад дадзенага артыкула на беларускую мову: Каспаравічус А. Палітычная роля беларусаў у дыпламатычнай гульні Коўна і Масквы ў 1920—1925 гг. // Arche Пачатак. 2009. № 9. С. 221—253.]

кай Расіі 1920 г., якая дапамагае нам зразумець кантэкст беларуска-літоўскіх дачыненняў 1919—1920 гг. і самі гэтыя дачыненні. Таксама важныя яшчэ два артыкулы гэтага аўтара: адзін пра ролю беларусаў пры ўсталяванні ўсходняй мяжы літоўскай дзяржавы ў 1918—1920 гг., другі — пра беларускі пяхотны полк у Горадні ў 1918—1919 гг. Не менш значныя для нас два артыкулы А. Каспаравічуса: адзін пра беларускі фактар ва ўзаемадачыненьнях Літвы і Савецкай Расіі ў 1920—1925 гг., другі — пра беларуска-літоўскае пагадненне, якое рыхтавалася ў 1923 г. Сваім арыгінальным поглядам на беларуска-літоўскія дачыненні, якія існавалі на працягу стагоддзяў, вылучаецца артыкул вядомага літоўскага міжваеннага географа і грамадскага дзеяча Казіса Пакштаса «Адносіны Беларусі з Літвой», напісаны на эміграцыі ўжо пасля Другой сусветнай вайны⁴.

Працы, у якіх закраналіся беларуска-літоўскія дачыненні, публікавалі беларускія аўтары Анатоль Грыцкевіч і Іван Коўкель⁵. Пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі з’явіліся выпраўленыя варыянты тых іхных артыкулаў, якія выходзілі ў савецкія гады. У іх адмаўлялася раней негатыўная ацэнка беларускага нацыянальнага руху⁶. З даследаванняў сучасных польскіх гісторыкаў, якія разглядалі беларускую тэматыку і ў многіх выпадках так ці інакш закраналі літоўскі аспект, трэба згадаць працы Алега Латышонка, Юрыя Туронка, Крысціны Гамулкі, Марыі Вайніцкай, Аляксея Дэругі. У першую чаргу варта адзначыць даследаванні беларускага гісторыка з Польшчы А. Латышонка, асабліва ягоную манаграфію, прысвечаную беларускім вайсковым фармаванням у 1917—1923 гг., у якой адлюстравана і агульнае развіццё беларускіх палітычных структур у гэты перыяд⁷. Іншы вядомы беларускі гісторык з Польшчы Ю. Туронак даследуе беларуска-нямецкія дачыненні⁸. З польскіх гісторыкаў, якія разглядалі беларускую тэматыку, неабходна

⁴ Pakštas K. Gudijos santykis su Lietuva // Lietuvos sienų raida: mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas / Sud. A. Liekis. Kn. 2. Vilnius, 1997. P. 317—352.

⁵ Ковкель И. Польско-литовский конфликт и белорусские буржуазные националисты (октябрь 1920 — март 1923 г.) // Вопросы истории. Межвузовский сборник. Минск, 1974. С. 158—164; Грыцкевіч А. Провал антисоветских планов литовских и белорусских буржуазных националистов в годы гражданской войны // Из истории Советской Белоруссии. Минск, 1969. С. 96—107.

⁶ Коўкель І. Польска-літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920—1923 гг.) // Беларусіка=Albaruthenica. Kn. 3. Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне. Мінск, 1994. С. 253—269; Грыцкевіч А. Беларускі-літоўскія дачыненні: 1918—1922 гг. // Спадчына. 1994. № 5. С. 58—63.

⁷ Łatyszonek O. Rozmowy Józefa Piłsudskiego z Antonim Łuckiewiczem. Przyczynek do dziejów stosunków polsko-białoruskich // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Toruń, 1996. S. 447—453; Łatyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923. Białystok, 1995. [Апошняя кніга перакладзена таксама на беларускую мову і выдадзена ў складзе збору твораў Алега Латышонка. Гл.: Латышонка А. Жаўнеры БНР. Беласток—Вільня, 2009. С. 14—235; 2-ое выд., перапрацаванае. Беласток—Вільня, 2009. С. 14—218.]

⁸ Turonek J. Białoruś pod okupacją niemiecką. Warszawa—Wrocław, 1989. [На сённяшні дзень выйшлі таксама два пераклады гэтай працы на беларускую мову: Туронак Ю. Беларусь пад

таксама вылучыць працы К. Гамулки⁹. Яны дапамагаюць нам зразумець падзеі перыяду ад канца 1918 г., калі на міжнародную арэну выйшаў самастойны польскі фактар. Аўтарка прадстаўляе польскія палітычныя канцэпцыі ў дачыненні да беларусаў і Беларусі, падае каштоўную інфармацыю пра беларускую палітычную дзейнасць пад уладай Польшчы. М. Вайніцкая пісала пра палітыку Польшчы ў дачыненні да Беларусі, а таксама пра канкрэтныя праявы гэтай палітыкі ў 1918—1920 гг.¹⁰ Неабходна згадаць таксама даследаванне А. Дэрugi пра практычную палітыку Польшчы ў дачыненні да ўсходніх суседзяў у 1918—1919 гг.¹¹ і асабліва ягонь артыкул, адмыслова прысвечаны беларускай тэматыцы, у якім можна знайсці арыгінальную інфармацыю па пытаннях беларускай справы падчас нямецкай акупацыі часоў Першай сусветнай вайны¹².

Сфармуляваная намі праблема ў кнізе падзяляецца на тры аспекты: *этнапалітычны*, *палітычны* і *геапалітычны*. Спыняючыся на першым, варта сказаць наступнае: калі мы прызнаем беларускі ўплыў на фармаванне сучаснай літоўскай дзяржавы, то натуральна, што існавала сувязь паміж беларусамі і мадэрнай літоўскай нацыяй. Паўстае пытанне, якой была гэтая сувязь або, іншымі словамі, узнікае патрэба ў вызначэнні і параўнанні нацыянальнага становішча беларусаў хаця б напачатку фармавання літоўскай дзяржавы. Імкнучыся ідэнтыфікаваць і тыпалагізаваць гэтае нацыянальнае (адначасова і этнапалітычнае) становішча, неабходна скарыстацца з сацыялагічных канцэптаў агульнага характару, сфармуляваных Эрнстам Гелнерам і Міраславам Грохам, а таксама з прысвечаных гэтаму аспекту прац Вячаслава Насевіча. Паняцце «этнапалітычны аспект», адлюстраванае ў назве працы, для нас найперш азначае дачыненні паміж мадэрнай літоўскай нацыяй, якая ў той час фармавалася, і яе беларускім аналагам. Неабходна звярнуць увагу на тое, што літоўцы і беларусы не абмяжоўваліся толькі механічнымі ўзаемадачыненнямі, бо адзін бок уздзеінічаў на іншы з пункту гледжання патэнцыйнай структуры этнапалітычнай нацыі.

Ніводзін знаўца праблемы не адмаўляе існавання ў беларусаў самастойнай палітычнай думкі, як наяўнасці «пэўных групавых

нямецкай акупацыяй. Мінск, 1993; Туронак Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Вільня, 2006 (2-ое выд. Вільня, 2008). С. 510—677.]

⁹ Gomółka K. Białorusini w II Rzeczypospolitej // *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej*. 1992. Nr. 31; Gomółka K. Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918—1922. Warszawa, 1994. [Апошняя праца таксама выдадзена па-беларуску: Гамулка К. Паміж Польшчай і Расіяй. Беларусь у канцэпцыйных польскіх палітычных фарміраваннях (1918—1922). Вільня, 2008.]

¹⁰ Wojnicka M. Stosunek Polski do Białorusi w latach 1918—1920 // *Odrodzona Polska wśród sąsiadów 1918—1921* / Red. A. Koryn. Warszawa, 1999. S. 76—87.

¹¹ Deruga A. *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918—1919)*. Warszawa, 1969.

¹² Deruga A. *Z dziejów sprawy białoruskiej w latach 1917—1918* // *Przegląd Historyczny*. 1968. Z. 4. S. 710—740.

прававых канцэпцый» і груп асоб, якія іх адстойваюць. Паняцце «палітычны аспект» можна акрэсліць як дыпламатычныя дачыненні паміж групамі, якія рэпрэзентавалі беларускую палітычную думку, і палітычнымі структурамі літоўскай дзяржавы. Гэты аспект, акрэслены такім чынам, пастаянна знаходзіцца ў нашым полі зроку, бо звычайна рэканструююцца менавіта палітычныя працэсы.

Геапалітычны аспект крыху іншы — ён ужо выразна выходзіць па-за межы двухбаковых беларуска-літоўскіх дачыненняў. Традыцыйна геапалітыка разумеецца як сістэма ўзаемаадносін дзяржаў, што змагаюцца за пэўную прастору. Абвешчаная 25 сакавіка 1918 г. беларуская дзяржава, пад назвай Беларуская Народная Рэспубліка, ніколі не была рэалізавана так, каб можна было смела сцвярджаць, што яна адначасова мае тры сутнасныя дзяржаўныя элементы: народ, тэрыторыю і ўладу. На беларускай этнічнай тэрыторыі пастаянна гаспадарылі іншыя сілы (вялікія краіны), якія мелі непасрэдны ўплыў і на фармаванне літоўскай дзяржавы. Звяртаючы на гэта ўвагу, паняцце «геапалітычны аспект» неабходна трактаваць як дачыненні паміж былымі дзяржаўнымі структурамі на землях літоўскай дзяржавы і беларускага этнасу. Геапалітычны аспект — гэта нібыта асяроддзе, якое ўтвараюць адносіны вялікіх дзяржаў, фон, на якім разгортваецца ўвесь комплекс беларуска-літоўскіх узаемадачыненняў. Асяроддзе дыктавала своеасаблівыя правілы, а яны, у сваю чаргу, фармавалі ход і характар беларуска-літоўскіх адносін. Працы, якія адлюстроўваюць усю сукупнасць палітыкі вялікіх дзяржаў, маюць для нашага даследавання даволі вялікую вартасць, бо ім мяркуецца прысвяціць нямала месца пры аналізе міжнароднай сітуацыі. Для асвятлення так званай «вялікай палітыкі» былі выкарыстаны даследаванні Марыяны Бінгольд¹³, Герда Ліндэ¹⁴, Абы Стражаса¹⁵, Ежы Куманецкага¹⁶, Анджэя Скшыпэка¹⁷, Эдварда Кара¹⁸, Антанаса Рукшы¹⁹ і інш.

Беручыся за тэму, звязаную з беларускай праблематыкай, было б не толькі пажадана, але нават абавязкова мець у сваім распараджэнні найноўшыя працы беларускай гістарыяграфіі (улічваючы тое, што ўжо амаль два дзесяцігоддзі існуе сучасная незалежная беларуская дзяржава). У першую чаргу мы маем на ўвазе сучасныя працы па гісторыі бе-

¹³ Bienhold M. Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918—1919 im Spiegel Deutscher Akten. Bochum, 1978.

¹⁴ Linde G. Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg. Wiesbaden, 1965.

¹⁵ Strazhas A. Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: der Fall Ober Ost 1915—1917. München, 1993.

¹⁶ Kumaniecki J. Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane. Warszawa, 1985.

¹⁷ Skrzypek A. Związek Bałtycki. Warszawa, 1972.

¹⁸ Кapp Э. История Советской России. Кн. 1. Т. 1—2. Москва, 1990.

¹⁹ Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. 2. Lietuvių—lenkų santykiai ir kovų pradžia. Cleveland, 1981; Rukša A. Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. T. 3. Kovos su lenkais 1920—1923 m. Cleveland, 1982.

ларускага народа і дзяржавы больш шырокага і агульнага плана, якім адводзіцца асаблівая роля прадстаўлення найноўшых тэндэнцый у беларускай гістарыяграфіі і змен у стане мясцовай гістарычнай навукі. Першай такой працай быў двухтомнік «Нарысы гісторыі Беларусі», які выйшаў у 1994—1995 гг.²⁰ Варта адзначыць, што ва ўступе да двухтомніка дэкларуецца новы, больш дасканалы погляд на айчынную гісторыю, аднак адначасова з гэтым адчуваецца ўплыў і старых, савецкіх гісторыкаў. Праявы беларускай нацыянальнай палітычнай думкі таго перыяду, які нас цікавіць, замоўчваюцца або згадваюцца толькі мімаходзь, а напісаны па гэтай тэме невялікі раздзел занадта сціплы ў параўнанні з разглядам пытанняў сацыялістычнага грамадства. Яшчэ менш гэтае пытанне закранаецца ў сінтэтычнай працы па гісторыі Беларусі Івана Коўкеля і Эдмунда Ярмусіка, выдадзенай у 1998 г.²¹ Увагу прыцягвае праца Захара Шыбека, якая, праўда, паводле нашых звестак, да чыгача дайшла пакуль толькі ў якасці працяглай публікацыі ў перыёдыцы²². У першую чаргу яе аўтара цікавіць тое, што прысвечана тэматыцы новай гісторыі — XIX і XX стст. Гэтая праца «найлепш» з усіх даследаванняў такога кшталту, якія мы мелі ў нашым распараджэнні, можа адпавядаць крытэрыям паўнаватраснага і аб'ектыўнага сінтэтычнага твора па гісторыі Беларусі. Відавочна, што аўтар не толькі для ўводных дэкларацый, але і рэальна рэпрэзентуе новы погляд на гісторыю Беларусі (мяркуючы па абраных для публікацыі частках твора). У той жа час З. Шыбека згадвае, што афіцыйная гістарыяграфія ягоную працу ўспрыняла без энтузіязму.

З групы сінтэтычных твораў беларускай гістарыяграфіі варта яшчэ згадаць кнігу Янкі Запрудніка «Беларусь на гістарычных скрыжаваннях», якая ў 1996 г. была перавыдадзена на беларускай мове ў Менску на сродкі фонду Сораса²³ (першае, англамоўнае, выданне з'явілася ў 1993 г. у ЗША). Аднак у ёй для даследаванага намі перыяду адводзіцца зусім няшмат месца, а беларуска-літоўскія дачыненні амаль не закранаюцца. Разглядаючы і параўноўваючы сінтэтычныя працы беларускай гістарыяграфіі, можна заўважыць некалькі агульных для іх усіх рысаў, якія заканамерна зводзяцца ў пэўную канцэпцыю гісторыі Беларусі першай паловы XX ст., даволі значную для разглядаанай намі тэмы. Яе мож-

²⁰ Нарысы гісторыі Беларусі / Гал. рэд. М. Касцюк. Ч. 1—2. Мінск, 1994—1995.

²¹ Ковкель И., Ярмусик Э. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. Минск, 1998.

²² Шыбека З. Гісторыя Беларусі ў XIX—XX стагоддзях (раздзелы з ненадрукаванай кнігі) // Голас Радзімы. 1994. 8 верасня. № 36. С. 5; 15 верасня. № 37. С. 5; 22 верасня. № 38. С. 5; 29 верасня. № 39. С. 5; 6 кастрычніка. № 40. С. 5; 13 кастрычніка. № 41. С. 5; 20 кастрычніка. № 42. С. 5; 27 кастрычніка. № 43. С. 5; 3 лістапада. № 44. С. 5; 10 лістапада. № 45. С. 5; 17 лістапада. № 46. С. 5; 24 лістапада. № 47. С. 5; 1 снежня. № 48. С. 5; 8 снежня. № 49. С. 5; 15 снежня. № 50. С. 5; 22 снежня. № 51. С. 5; 29 снежня. № 52. С. 5. [Пасля дадзенай артыкулы ляглі ў аснову кнігі: Шыбека З. Нарысы гісторыі Беларусі (1795—2002). Мінск, 2003.]

²³ Запруднік Я. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях. Мінск, 1996.

на было б прыблізна пераказаць наступным чынам: усё, што адбывалася на акупаванай у 1915 г. немцамі тэрыторыі, размяшчаецца нібыта побач з асноўным гістарычным сюжэтам, які разгортваецца на расійскім баку — абодва гэтыя сюжэты не інтэгруюцца. Самае пры гэтым дзіўнае, што «за бортам» пры гэтым застаецца дзейнасць ледзь не самых вядомых тагачасных беларускіх дзеячаў не толькі ў занятай немцамі Вільні, але і ў Гарадзенскай губерні — нават стварэнне сеткі беларускамоўных школ. Нямецкая акупацыйная палітыка малюецца толькі ў цёмных колерах. Увогуле гісторыя акупаванай тэрыторыі ў 1915—1918 г. або закранаецца вельмі сцісла, або замоўчваецца. Беларуская Народная Рэспубліка наўпрост выводзіцца з рэвалюцыйных падзей 1917 г. у Расіі. Пазней робіцца выснова, зробленая на падставе статыстычных звестак, што падобная дзяржаўнасць не мела аб'ектыўнага грунту і яе заканамерна і правамоцна змяніла дзяржаўнасць савецкага тыпу. Яшчэ далей пачынаецца падрабязнае апісанне асаблівасцяў стварэння савецкай дзяржаўнасці, абавязкова адзначаюцца моманты так званай «беларусізацыі» (планамернае ўкараненне беларускай свядомасці з савецкім адценнем у народныя масы) і «ўзбуйнення» тэрыторыі Савецкай Беларусі. Гэтую працяглую для беларускай гістарыяграфіі тэндэнцыю «прагіну на Усход» варта ацэньваць як частку або адлюстраванне агульных, шырокіх і доўгачасовых працэсаў, якія патрабуюць асобнага абмеркавання. У сваю чаргу, пазбяганне беларускімі навукоўцамі заходніх эпизодаў сваёй гісторыі дае падставу для пэўных разважанняў староннім даследчыкам.

Увогуле даследчыка, які пачынае займацца нейкай больш вузкай тэмай, звязанай з беларускай праблематыкай, чакае нялёгкая задача. У наяўнай сітуацыі ён павінен найперш рэканструяваць гісторыю беларускіх палітычных структур, звычайна на падставе першакрыніц, у лепшым выпадку — на падставе ўспамінаў сведкаў і ўдзельнікаў падзей. Гістарычныя агульныя працы і энцыклапедыі часта не могуць дапамагчы ў такой сітуацыі не толькі дзеля сцісласці і лаканічнасці сваёй інфармацыі, але і дзеля наяўных у іх недакладнасцяў. У якасці кур'ёзнага выпадку згадаем той факт, што сучасныя даследчыкі па-рознаму падаюць паслядоўнасць розных урадаў Беларускай Народнай Рэспублікі і даты іх функцыянавання ў 1918 г.²⁴ З публікацый удзельнікаў і сведкаў

²⁴ Для параўнання прывядзем некалькі прыкладаў: «В июне 1918 года был создан «Совет пяти», или, как его еще называли, «Совет старейшин». Он поручил лидеру Минского белорусского народного представительства Р. Скирмунту сформировать новое правительство БНР [...] Просуществовал он меньше месяца. В сентябре 1918 года белорусские эсеры вынудили и Р. Скирмунта подать в отставку. Было сформировано правительство во главе с И. Середой, которое в ноябре также ушло в отставку». Гл.: Ковкель И., Ярмусик Э. История Беларуси... С. 332—333. «Выкарыстаўшы адсутнасць у Менску значнай часткі сяброў Рады БНР — сацыялістаў, правыя здолелі адхіліць Раду пяцёрх і стварыць новы ўрад БНР на чале са Скірмунтам. Такім чынам з'явіліся два ўрады БНР. Гэта выклікала абурэнне левых. У чэрвені на пленарным паседжанні Рады БНР быў створаны кааліцыйны ўрад на чале з Середой, у які

гістарычных падзей для рэканструкцыі гісторыі Беларусі 10—20-х гг. ХХ ст. найбольш каштоўнымі для нас аказаліся дзве публікацыі Макара Краўцова (Макара Касцевіча), асабліва прысвечаныя гісторыі Рады БНР²⁵, два агульныя агляды беларускага палітычнага руху перыяду 1917—1920 гг. Язэпа Варонкі²⁶, кароткая гісторыя развіцця БНР Аляксандра Цвікевіча²⁷, ягоная ж папулярная кароткая палітычная гісторыя Беларусі²⁸, праца вядомага гісторыка, прафесара Мітрафана Доўнар-Запольскага, у якой даецца абгрунтаванне пераемнасці традыцый беларускай дзяржаўнасці²⁹, і асабліва праца Фёдара Турука з публікацыямі некаторых дакументаў³⁰. Гісторыю беларускіх палітычных групаваняў надрэнна прэзентуюць працы Адама Станкевіча і Антона Луцкевіча³¹. Варта згадаць таксама найважнейшыя творы, якія ўтрымліваюць матэрыял для вывучэння асобных гістарычных этапаў, а таксама прысвечаныя асобным праблемным аспектам, якія закранаюцца ў нашай кнізе. У артыкуле А. Луцкевіча, напісаным пад псеўданімам А. Навіна, разглядаецца беларуская палітычная дзейнасць на занятых немцамі землях у 1914—1918 гг. (у тым ліку і ў аспекце дачыненняў з літоўцамі)³². Тыя ж А. Луцкевіч і А. Цвікевіч напісалі па працы невялікага аб'ёму, у якіх

ўвайшлі правыя і левыя» Гл.: Сідарэвіч А. Беларуская Народная Рэспубліка // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Т. 1. Мінск, 1993. С. 385.

²⁵ Краўцоў М. Усебеларускі Зъезд 1917 г. Вільня, 1921 [Успаміны Макара Краўцова пра Усебеларускі з'езд гл. таксама: Макара Краўцоў пра Усебеларускі зъезд / Прадм. і падрыхт. да друку А. Гесь // *Спадчына*. 1996. № 1. С. 181—194]; Краўцоў М. Рада Беларускае Народнае Рэспублікі. Вільня, 1921. [Апошні тэкст быў перадрукаваны: Краўцоў М. Рада Беларускае Народнае Рэспублікі (Рэфэрат, чытаны ў Лодзі для афіцэраў Беларускіх Вайсковых Адрэдаў і служачых Беларускае Вайсковае Камісіі 8 лістапада 1920 г.) / Публ. заўв., камэнт. і пасляслоўе А. Гесь // *Спадчына*. 1998. № 1. С. 75—126.]

²⁶ Варонко Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд. Коўна, 1920; Воронко И. Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции: Историко-политический очерк. Ковна, 1919.

²⁷ Цвікевіч А. Краткий очерк возникновения Белорусской Народной Республики. Киев, 1918. [У 1990 г. у Менску выйшла факсімільнае перавыданне гэтай брашуры.]

²⁸ Цвікевіч А. Беларусь: Политический очерк. Берлин, 1919.

²⁹ Доўнар-Запольскі М. Асновы Дзяржаўнасці Беларусі. Кіеў, 1918. [Сучаснае перавыданне гэтай брашуры: Доўнар-Запольскі М. Асновы Дзяржаўнасці Беларусі. Менск, 1994.]

³⁰ Турук Ф. Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов. Москва, 1921. [Сучаснае перавыданне гэтай кнігі: Турук Ф. Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов. Минск, 1994.]

³¹ Stankievič A. Bielaruski chryścijanski ruch (historyčny narys). Vilnia, 1939 [Праца перавыдадзена ў складзе выдання: Станкевіч А. З Богама да Беларусі. Вільня, 2008. С. 453—568]; Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903—1928). Вільня, 1928. [За апошнія 20 гадоў праца чатыры разы перавыдавалася ў складзе выданняў: Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903—1928) / Пасляслоўе А. Сідарэвіча. Мінск, 1991; Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы / Укл., прадм., камэнт., анатав. індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. Мінск, 2003. С. 141—170; Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху. Выд. 2-е, дапоўненае і папраўленае. Беласток—Вільня, 2010. С. 170—190.]

³² Новіна А. [Луцкевіч А.]. Палітычныя лезунгі беларускага руху // *Зборнік «Нашай Нівы»*. Вільня, 1920. [Праца перавыдадзена: Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху... Мінск, 2003. С. 75—87; Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху... Беласток—Вільня, 2010. С. 95—103.]

абмяркоўваюцца беларуска-польскія палітычныя ўзаемаадносіны ў разгляданы намі перыяд³³. Усе гэтыя выданні па пэўных аспектах можна аднесці не толькі да гістарыяграфіі па нашай тэме, але і да крыніц.

Выкарыстанне шырокага спектра гістарыяграфічнага матэрыялу дапамагло вызначыць крытэрыі, паводле якіх структуравана наша кніга. Як ужо казалася, перш чым пачынаць разглядаць развіццё беларуска-літоўскіх палітычных адносін, трэба абмеркаваць праблему станаўлення беларускай нацыі як палітычнага суб'екта. Гэтаму пытанню прысвечаны першы раздзел працы.

Разглядаючы ўплыў беларускага фактару на фармаванне тэрыторыі сучаснай літоўскай дзяржавы ў этнапалітычным, палітычным і асабліва геапалітычным аспекце, перыяд 1915—1920 гг. можна падзяліць на тры з рознага пункту гледжання адрозныя этапы. Першы ахоплівае перыяд магутнасці Нямецчыне ў 1915—1918 гг. На другім, які займае адрэзак часу з канца 1918 г. па восень 1920 г., пасля краху нямецкіх войскаў замацаваўся пэўны «плюралізм», для якога характэрная адсутнасць у рэгіёне выразна дамінуючай сілы. Трэці этап пачынаецца з падпісання Рыжскага міру, калі роля галоўнай сілы ў рэгіёне была падзелена паміж палякамі і саветамі. Гэтая падзея істотным чынам змяніла беларуска-літоўскія дачыненні, таму неабходна больш падрабязна разгледзець эпізод з падпісаннем дамовы ў Рызе. Гэтым нібыта можна было б і скончыць, бо межы, усталяваныя паводле Рыжскай мірнай дамовы, не змяняліся да самага 1939 г. Але ўсё ж такі, перагледзеўшы храналагічныя межы тэмы, мы мяркуем, што ёсць сэнс у заключным раздзеле кнігі давесці развіццё беларуска-літоўскіх адносін да 1923 г., калі рашэнне заходніх дзяржаў, якое ўзаконьвала ўсталяваную палякамі пры дапамозе ўзброенай сілы ўсходнюю мяжу Літвы, скончыла перыяд агульнага актыўнага супраціву наступствам Рыжскай дамовы.

Для раскрыцця разгледанай тэмы неабходна было выкарыстаць мноства розных крыніц, якія можна падзяліць на групы. Вывучаючы беларускае ўздзеянне на літоўскую дзяржаўнасць і яе тэрытарыяльны кампанент, мы ў першую чаргу карысталіся матэрыяламі літоўскіх архіваў. Гэта самая багатая і інфарматыўная група крыніц. Багаты матэрыял, звязаны з гісторыяй беларуска-літоўскіх узаемадачынненняў 1915—1918 гг., захоўваецца ў Рукапісным аддзеле Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. Сярод іншых найперш варта згадаць фонд рукапісаў Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча (ф. 21), у якім маюцца дакументы віленскіх беларускіх палітычных структур згаданага перыяду. У кнізе таксама шырока выкарыстаны фонды Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літвы.

³³ Луцкевіч А. Польская окупацыя у Беларусі. Вільня, 1920 [У 1992 г. у Менску была выдадзена факсімільная копія гэтай брашуры. Пасля праца была таксама ўключана ў склад наступнага выдання: Луцкевіч А. Барацьба за вызваленне. Вільня—Беласток, 2009. С. 202—214]; Цвікевіч А. Адраджэнне Беларусі і Польшча. Бэрлін, 1921.

Для гістарычнага аналізу як беларускіх палітычных структур, так і іх дачыненняў з літоўцамі незаменимым з’яўляецца фонд Рады Міністраў БНР (ф. 582). Лёс беларускіх палітычных дакументаў, якія знаходзяцца ў архівах Літвы, цесна звязаны з разгляданай у нашай кнізе тэмай. Мноства дакументаў структур БНР у 20-я гг. XX ст. апынуліся ў распараджэнні прыхільніка літоўцаў, прэм’ера БНР Вацлава Ластоўскага. Хоць крыху пазней гэты беларускі дзеяч пераехаў у Савецкую Беларусь, аднак, узважыўшы палітычныя абставіны, самую галоўную частку свайго архіва ён усё ж такі пакінуў у Коўне. Праўда, перад самай Другой сусветнай вайной архіў В. Ластоўскага мог быць беззваротна страчаны, бо асобы, якім ён належаў, пазбавіліся ад, яго як ад самай звычайнай макулатуры. Так ці інакш, хоць нам невядомыя абставіны захоўвання згаданага архіва ў гады вайны, частка яго захавалася. Пасля вайны, у 1949 г., дадзеныя дакументы, якія патрапілі ў рукі антыквараў, перахапілі органы савецкай дзяржбяспекі, і яны былі перададзены Дзяржаўнаму архіву Літоўскай ССР. Там жа апынуліся і матэрыялы Віленскага беларускага музея, заснаванага братамі Луцкевічамі. Гэты музей савецкая ўлада ліквідавала. З матэрыялаў, якія патрапілі ў Дзяржаўны архіў Літоўскай ССР, былі створаны два дакументальныя фонды: Віленскага беларускага музея імя І. Луцкевіча (фонд 45, а пазней — 281, з 274 адзінкамі захавання (справамі)) і Рады Міністраў БНР (фонд 199, пазней — 582, са 135 справамі). Абодва фонды былі створаны ў перыяд 1949—1953 гг., аднак іх інвентарызацыя была выканана пазней. Падчас яе частка матэрыялаў са збораў музея, непасрэдна звязаных з БНР, была адасоблена. Яна папоўніла фонд Рады Міністраў БНР. У сваю чаргу, некалькі спраў з архіва В. Ластоўскага былі перададзены ў фонд беларускага музея (архіў часопіса «Крывіч», асабістая карэспандэнцыя В. Ластоўскага і інш.). У 1959—1960 гг. была арганізавана кампанія па абмену архівамі паміж савецкімі рэспублікамі. Яе мэтай было звязаць архівы з тэрыторыяй, на якой яны былі створаны альбо назапашаны. Была выказана ініцыятыва абодва вышэйзгаданыя фонды перавезці з Дзяржаўнага архіва Літоўскай ССР у Менск. Дакументальны фонд Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў 1960 г. быў туды і перавезены, а ў Вільні засталіся толькі дзевяць спраў, не звязаных з гісторыяй Беларусі. Фонд Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, пасля доўгіх абмеркаванняў і дадатковага вывучэння, застаўся ў Вільні. Гэтыя і іншыя перыпетыі гісторыі архіваў БНР выкладзены гісторыкам І. Коўкелем³⁴. Частка рукапісаў ліквідаванага Віленскага беларускага музея імя І. Луцкевіча, як ужо згадвалася, апынулася ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы.

Для вывучэння ўзаемадачынненняў беларусаў з літоўскай дзяржавай таксама немалаважнае значэнне маюць фонды Кабінета Міністраў

³⁴ Kowkiel J. Archiwalia Białoruskiej Republiki Ludowej. Ich los // Białostoczczyzna. 2000. Nr. 3—4. S. 68—78.

Літоўскай Рэспублікі (ф. 383), Міністэрства замежных спраў Літоўскай Рэспублікі (ф. 923), Міністэрства беларускіх спраў у Коўне (ф. 395). Матэрыялы, якія тычацца Беларусі, маюцца таксама ў іншых фондах.

Разам з архіўнымі матэрыяламі былі выкарыстаны таксама зборнікі дакументаў, выдадзеныя ў Літве, Беларусі, Польшчы, Расіі, былой Чэхаславакіі. Асабліва варта згадаць двухтомны зборнік дакументаў саліднага аб'ёму, падрыхтаваны Сяргеем Шупам, пад агульнай назвай «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі» (выдадзены ў 1998 г.), з'яўленне якога — вялікая падзея для крыніцазнаўства, архіўнай справы і гістарыяграфіі³⁵. Ва ўводным артыкуле двухтомніка змешчана вычарпальная інфармацыя па тэме мінулага і сучаснага стану архіваў Беларускай Народнай Рэспублікі, таксама гаворка ідзе пра стан найноўшай гістарыяграфіі па беларускай тэматыцы на англійскай мове. С. Шупа канстатуе, што на працягу ўсяго савецкага перыяду даследаванні беларускага незалежніцкага руху на Захадзе мелі выразна публіцыстычны характар. Інфармацыйная блакада перашкаджала праводзіць дэталёныя даследаванні, а займаліся імі толькі беларускія эмігранты. Уся інфармацыя пра Беларускаю Народную Рэспубліку, якая даходзіла да Захаду, упершыню была сабраная і выдадзена па-англійску ў Нью-Ёрку толькі ў 1988 г.³⁶ С. Шупа мяркуе, што менавіта гэтым зборнікам карыстаўся вядомы брытанскі гісторык Норман Дэвіс пры напісанні сваёй гісторыі Еўропы³⁷. Упершыню ў еўрапейскай працы такога шырокага маштабу быў вылучаны цэлы асобны фрагмент пра Беларускаю Народную Рэспубліку. Н. Дэвіс у згаданай частцы сваёй кнігі прызнае, што заходнія гісторыкі яшчэ зусім нядаўна абсалютна нічога не ведалі пра БНР.

Асобна яшчэ трэба згадаць пра пратаколы Літоўскай Дзяржаўнай Рады (Тарыбы), апублікаваныя ў Літве ў 1991 г.³⁸, а таксама выдадзены ў Менску ў 1997 г. зборнік дакументаў, прысвечаны беларускай знешняй палітыцы ў 1917—1922 гг.³⁹

Некаторыя публікацыі ў тагачаснай перыёдыцы таксама маюць для нашага даследавання немалую вартасць. Найперш гэта трэба сказаць пра беларускую газету «Номан», якая выходзіла ў гады нямецкай акупацыі ў Вільні (лацінкай і кірыліцай). У ёй знайшлі адлюстраванне і беларуска-літоўскія дачыненні, праекты адмежавання двух народаў адзін ад аднаго. Немалаважная ў пэўных адносінах інфармацыя

³⁵ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1—2 / Укладаньне, падрыхтоўка тэксту, уступны артыкул, камэнтары, пераклады, паказальнікі С. Шупа. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998.

³⁶ *Byelorussian Statehood: Reader and Bibliography* / Ed. by V. Kipel and Z. Kipel. New York, 1988.

³⁷ Davies N. *Europe: A History*. Oxford, 1996.

³⁸ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917—1918* / Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, 1991.

³⁹ *Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў*. Т. 1 (1917—1922 гг.). Мінск, 1997.

публікавалася ў тагачасных афіцыйных выданнях літоўскай дзяржавы «Lietuvos aidas» («Рэха Літвы») і «Lietuva» («Літва»). Некаторыя паасобнікі тагачаснай перыёдыкі па прычыне спецыфікі іх публікацый (біяграфічных дакументаў вядомых беларускіх дзеячаў, дакументаў абвяшчэння незалежнасці БНР) можна аднесці, калі не прытрымлівацца надта строгай класіфікацыі, як да крыніц, так і да гістарыяграфіі.

Важную ролю ў нашым даследаванні адыгрываюць успаміны тагачасных дзеячаў, а таксама іхнія дзённікі. У працы выкарыстаныя ўспаміны Антона Луцкевіча, Пятраса Клімаса, Юліяны Вітан-Дубейкаўскай⁴⁰, дзённікі А. Луцкевіча, П. Клімаса⁴¹. Апошнюю групу крыніц, як і перыядычны друк, хоць і неабходна ацэньваць крытычна з-за вельмі пашыранага суб'ектывізму, аднак яна з'яўляецца незаменнай для рэканструкцыі агульнай карціны мінулага на падставе асобных дэталей.

Уступ да кнігі мы хацелі б скончыць, яшчэ раз звяртаючы ўвагу чытача на тое, што асноўнай мэтай першапачатковай працы было вывучэнне ролі беларусаў у фармаванні тэрыторыі літоўскай дзяржавы ў кантэксце ўплыву на гэты працэс знешніх сіл, і толькі з гэтага вынікае задача разгледзець развіццё і акалічнасці палітычных ўзаемадачынненняў беларусаў з літоўцамі, што з'яўляецца востра гэтаю публікацыяй. Таму мы просім чытача з разуменнем успрыняць наяўную структуру кнігі і, як можа падацца, трохі нетрадыцыйную расстаноўку акцэнтаў. Кніга павінна запоўніць пэўны прагал у гісторыі найноўшага часу як Літвы, так і Беларусі, бо па меншай меры ў літоўскай гістарыяграфіі палітычнае супрацоўніцтва Літвы і Беларусі дагэтуль даследавана недастаткова. Даачынненні паміж Літвой і Беларуссю, як паміж суседнімі краінамі, застаюцца важнымі да нашых дзён, таму мы спадзяемся, што больш глыбокае спазнанне мінулага дапаможа нам і на сучасным этапе знаходзіць правільныя і прымальныя для ўсіх рашэнні.

---

⁴⁰ Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928). Вільня, 1928; Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928). Мінск, 1991; [Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху... Мінск, 2003. С. 141–170; Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху... Беласток—Вільня, 2010. С. 170–190]; Klimas P. Iš mano atsiminimų. Vilnius, 1990; Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае ўспаміны. Вільня, 1994.

⁴¹ Луцкевіч А. Дзённік // Польша. 1991. № 4. С. 215–224; № 5. С. 168–191 [Правяданне: Луцкевіч А. Барацьба за вызваленне... С. 489–514]; Klimas P. Dienoraštis 1915 XII 01 — 1919 I 19 / Pradedamas P. Bugailiškių užrašais 1915 VIII 23 (10) — X 13. Chicago, 1988.